

محمد رضا قصابیان

بنیاد پژوهشهای اسلامی - گروه دائرةالمعارف

مقدمه

آیینها و مراسم موجود در هر جامعه مولود نیازها و ضرورت‌های اجتماعی است و ریشه در باورهای اعتقادی مردم داشته، پایداری و دوام آنها از اهمیت و ارزش بیشتر حکایت دارد.

پیدایی و ماندگاری بسیاری از مراسم در حرم رضوی، همانند دیگر مشخصه‌های فرهنگی - تاریخی مشهد، به دلیل محور بودن حرم امام رضا (علیه السلام) در شکل‌گیری شهر مشهد، از سابقه و صبغه مذهبی برخوردار بوده، برخاسته از باورهای اعتقادی و دینی است.

از جمله این مراسم نسبتاً قدیمی در آستان قدس رضوی آیین غبارروبی است که با حدود

پانصد سال قدمت، همچنان در مناسبت‌های خاص و وقت‌های معین با تشریفات برگزار می‌شود.^۱ مطالعه پیشینه این مراسم و بررسی و شناخت عوامل ایجاد و کیفیت تداوم آنها، زمینه آشنایی بیشتر با وضعیت فرهنگی و اجتماعی حرم رضوی و شهر مشهد مقدس را در گذشته فراهم می‌سازد.

پیشینه

بنا به شواهد تاریخی و دلایل مختلف همچون عدم وجود ضریح بر فراز مرقد مطهر امام رضا (علیه السلام)^۲ و نبودن سازمان مدیریتی رسمی در اماکن متبرکه رضوی تا دوران صفویه، قدمت این مراسم از قرن دهم هجری قمری پیش‌تر نمی‌رود.^۳ قبل از این دوران که به نوشته ابن بطوطه فقط صندوقی بر روی مرقد مطهر امام (علیه السلام) وجود داشته^۴ و مجموعه حرم رضوی توسعه چندانی نداشته، کار نظیف صندوق

۱ - احتشام کاویان، شمس‌الشموس، ۱۳۵۴ ش، ص ۴۵؛ سند ش ۳۱۷۶۹، صورت نذورات ضریح مبارک در ۱۰۱۷ ق.

۲ - «ضریح مطهر امام رضا (علیه السلام) و پیشینه آن»، فصلنامه مشکوة، ش ۷۲ و ۷۳، ص ۱۰۳.

۳ - محمد رضا قصابیان، تاریخ مشهد، مشهد، انتشارات انصار، ۱۳۷۷ ش، ص ۲۲۸.

۴ - ابن بطوطه، سفرنامه، ترجمه محمد علی موحد، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱ ش، ج ۱، ص ۴۴۱.

جاروی پر طاوسی - ۱۲۶۵ق

منابع تاریخی این دوران نیز در این باره مطلبی نیامده است. به ویژه آنکه در نوشته‌های مورخان عهد صفویه و افشاریه که گاه در شرح رویدادهای سفر شاهان به مشهد و نحوه زیارت و اعتکاف و خدمت آنان در حرم امام رضا علیه السلام به تفصیل سخن گفته‌اند، به برگزاری و تشریفات این مراسم و حضور شاهان و امرای صفوی و افشار در این آیین اشاره‌ای نکرده‌اند، در حالی که در این دوران ضریح بر فراز مرقد مطهر امام علیه السلام وجود داشته و نذورات ضریح و حرم مطهر گردآوری می‌شده است.^۵

۱ - محمدرضا قصابیان، تاریخ مشهد، ص ۱۶۷.

۲ - همان، ص ۱۶۴.

۳ - فصلنامه مشکوة، ش ۷۲ و ۷۳، ص ۱۰۳.

۴ - خجسته بشری، تاریخ مشهد، ص ۲۸۳؛ مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۲۲۴؛ دائرة المعارف تشیع، ذیل ماده ضریح، ص ۴۱۴.

۵ - سند ش ۳۱۷۶۹، صورت نذورات ضریح در

←

مطهر نیز همراه با دیگر بخشهای حرم مطهر انجام می‌شده است.

با توسعه یکباره مشهد در دوران تیموری که مشهد به عنوان پایتخت دوم از رونق خاصی برخوردار شد^۱ و پس از آن با روی کار آمدن صفویه و رسمیت یافتن تشیع و توجه خاص پادشاهان و حکام صفوی که بناهای جدیدی در اطراف حرم احداث گردید و امکانات خدماتی و رفاهی برای زائران ایجاد شد و با فراهم شدن امنیت در مرزها و راههای مشهد و تشویق مردم به زیارت حرم امام رضا علیه السلام، بر تعداد زائران و مجاوران در مشهد افزوده شد^۲ و سرانجام با نصب اولین ضریح در اوایل عهد صفویه^۳، کار تنظیف و غبارروبی به عنوان مکانی محترم و مورد توجه خاص زائران، از زمره مکانهای نظافت خادمان حرم حذف گردید و نظافت و نظارت بر آن مورد توجه متولیان قرار گرفت. ظاهراً در ابتدا این کار بسیار ساده و به منظور نظافت داخل و خارج ضریح و اطراف قبر مطهر و گردآوری نذورات و هدایای تقدیمی و دیگر اشیای موجود در داخل ضریح و تنظیف قرآنها و خطی نفیس و اشیای قیمتی موجود بر فراز قبر مطهر صورت می‌گرفت.^۴ بیشترین اخبار درباره مراسم غبارروبی مربوط به دوره قاجاریه است و از کیفیت برگزاری این مراسم در قبل از آن آگاهی زیادی وجود ندارد و ظاهراً تا دوره قاجار، غبارروبی ضریح بدون تشریفات و در حد نظافت ضریح و وسایل داخل آن بوده است. در

آفتابه و لگن برنجی ۱۳۰۷ق

با گذشت زمان و افزایش چشمگیر تعداد زائران در اطراف ضریح و ازدحام دائمی و عدم امکان نظافت به موقع و گردآوری نذورات، به تدریج و بنا به ضرورت، غبارروبی تابع مقررات و آداب خاصی شد و طبق دستورالعمل، وقت معینی برای انجام مراسم مشخص شد و لوازم ویژه‌ای برای نظیف و تطهیر و گردآوری نذورات تهیه گردید و افراد و مسئولانی برای این منظور معین شدند تا زیر نظر تولیت یا نیابت تولیت و با حضور میهمانان مراسم غبارروبی را برگزار نمایند.

غبارروبی در عهد قاجاریه

مراسم غبارروبی در وقتهای معین صورت می‌گرفته است. در دوران صفویه سالی یکبار و پیش از عید نوروز^۱ و در دوره قاجاریه سالی چند بار و گاه در مناسبتهای خاص، مانند اعیاد مذهبی و یا ایام سوگواری انجام می‌شده است.^۲ بنا به قولی، پس از نصب شبکه‌های مسی مطلقاً به دیواره داخلی ضریح (که به منظور حفظ جواهرات ضریح و نذورات داخل آن ایجاد شده بود) و بعضی آن را به میرزا سعید خان وزیر امور خارجه که متولی وقت آستانه بوده است نسبت داده‌اند (۱۲۹۷-۱۲۹۰ق)^۳، برای مدتی نذورات به دلیل کوچک بودن شبکه‌های ضریح در فوق ضریح قبلی جمع شده، زیر نظر شخص منتخب تولیت یا نایب التولیه در وقت معین جمع‌آوری می‌گردید.^۴ ظاهراً این مورد فقط در یک مقطع

خاص بوده است و به استناد خبر مندرج در سند مورخ ۱۳۰۷ش، مراسم غبارروبی با تشریفات خاص و مطابق دستورالعمل در آن زمان برگزار می‌شده است.^۵ در سند یاد شده خطاب به حاج

→ ۱۰۲۷ق، و ش ۲۸۴۷۴، صورت نذورات حرم در ۱۰۳۱ق؛ اداره اسناد کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

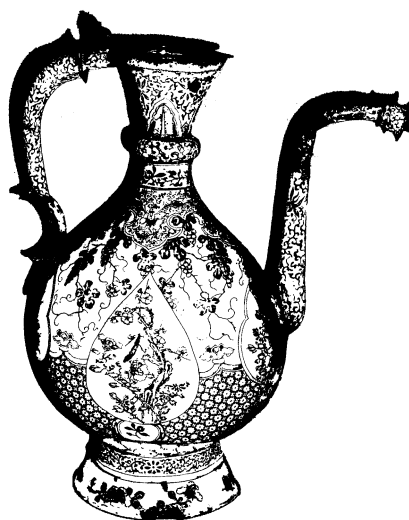
۱- کاویانیان، شمس‌الشموس، ص ۴۵.

۲- سند ش ۵۳۵۲/۱۷ مربوط به مراسم غبارروبی در شب آخر ماه صفر ۱۳۲۴ق.

۳- «تاریخچه ضریح مطهر»، فصلنامه مشکوة، ش ۶۸ و ۶۹، پاییز و زمستان ۱۳۷۹ش، ص ۲۴۰-۲۴۱.

۴- نامه آستان قدس، ش ۲ و ۳، دوره چهارم، ۱۳۴۴ش، ص ۲۶۶.

۵- سند ش ۴۷۳/۱، با مشخصات نمره کتاب ثبت ۶۱۳۴ مورخه ۱۳۰۷، اداره اسناد کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

گلابدان بزرگ

پس از مرمت ضریح در ۱۳۱۴ ش^۳، نذورات به داخل ضریح تقدیم می‌شد که هر ماه یکبار مراسم غبارروبی انجام می‌شد^۴ و معمولاً روز آخر ماه، وقت انجام مراسم غبارروبی بوده است^۵. از سال ۱۳۲۶ ش به بعد، برگزاری مراسم به سالی سه یا چهار مرتبه موکول شد. به نوشته مؤلف تاریخ آستان قدس و دیگر نویسندگان آن دوره، در اواخر سال ۱۳۴۰ ش این مراسم چهار مرتبه در سال انجام می‌شده است^۶.
تأمین هزینه‌های تنظیف و عطرافشانی و روشنایی در حرم مطهر از محل موقوفات خاص بوده است و بخشی از درآمد موقوفه‌های

خیبر رئیس دفتر کشیکی در خصوص رعایت دستورالعمل تنظیف عید سلطانی مطابق معمول سنوات ماضیه تأکید و تصریح شده است که برای تنظیف ضریح مطهر شب یکشنبه خدمت کشیک دوم درب ضریح منور باز می‌شود و اشخاص معین که باید مشرف شوند دعوت می‌شوند^۱. ... و سپس نام هشتاد نفر از مدعوان که باید در مراسم تنظیف عید سلطانی شرکت داشته باشند به ترتیب آمده است که برخی از اشخاص صاحب نام عبارت‌اند از: حاجی قائم مقام، میرزا اسدالله امین، شجاع التولیه، سرکشیکان ثالثه و رئیس کتابخانه... و همچنین اشاره شده است که «... مباشرین کارخانه خدामी را اطلاع دهید که حسب معمول سنواتی، ناهار برای روز تنظیف حرم مطهر تدارک نمایند...»^۲.

- ۱- همان.
- ۲- همان.
- ۳- تاریخ مرمت ضریح، ۱۳۱۱ ش می‌باشد. بنگرید به: فصلنامه مشکوة، ش ۷۲ و ۷۳، ص ۱۰۳.
- ۴- نامه آستان قدس، ش ۲ و ۳، دوره چهارم، ص ۲۶۶.
- ۵- سند ش ۲۷۳۴۸/۴۸، اداره اسناد کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی. اعلام تقویم غبارروبی در سال ۱۳۲۱ ش توسط رئیس اداره تشریفات، که آخر هر ماه ساعت ۹ صبح، به عنوان روز غبارروبی تعیین شده است.
- ۶- علی مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۲۴۴؛ کاویانیان، شمس الشموس، ص ۴۵؛ احمد تدین، ارمغان طوس، ص ۲۴۱. مؤلف راهنمای خراسان، تعداد دفعات غبارروبی را سالی یکبار و مؤلف تاریخ مشهد (خجسته مبشری) سالی سه بار ذکر می‌کنند. بنگرید به: شریعتی، راهنمای خراسان، ص ۱۱۷؛ مبشری، تاریخ مشهد، ص ۲۸۱.

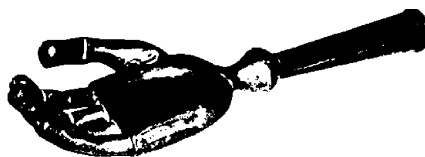
ابریق فولادی - دوره تیموری

گنجعلی خان کرمان به تاریخ ۱۰۰۸ ق^۱ و عباسقلی خان شاملو (قنات چهنو) در ۱۰۷۸ ق^۲ و مرتضی قلی بیگ در ۱۰۸۲ ق^۳، از جمله موقوفات دوره صفویه و موقوفه‌های میر علی محمد ولد مرحوم میر مهدی به تاریخ ۱۱۸۱ ق^۴ و شاهوردیخان در ۱۲۷۴ ق^۵ و انیس الدوله در ۱۲۹۱ ق^۶ در دوره‌های بعد، صرف تأمین هزینه‌های نظافت و جاروب‌کشی و عطرافشانی و روشنایی در بخشهای مختلف حرم مطهر می‌شده است.

وسایل غبارروبی

وسایل مخصوص غبارروبی و نظیف و عطرافشانی ضریح که در موزه آستان قدس موجود است، همانند دست نقره‌ای مخصوص با ساق کوتاه که با نصب دسته چوبی برای گردآوری نذورات بالای ضریح به کار می‌رفته است^۷، جاروی پر طاووسی مرواریددوزی شده متعلق به ۱۲۶۵ ق^۸، ابریق فولادی به تاریخ ۱۱۲۷ ق^۹، آفتابه لگن برنجی ساخت اصفهان^{۱۰}، قده مسی با کتیبه صلوات خاصه و با نقوش قلمزنی متعلق به ۱۲۵۰ ق^{۱۱}، و دیگر لوازم مربوط در موزه‌های آستان قدس، از جمله لوازم به یادگار مانده از اعصار گذشته می‌باشد، که قدمت بعضی از آنها مانند آفتابه مفرغی امین‌الملک^{۱۲} اردبیلی و گلدان بزرگ فولادی^{۱۳}، به دوره تیموریان می‌رسد و معرف پیشینه و اهمیت و تشریفات خاص غبارروبی و نظیف در حرم رضوی است.

- ۱- ش ۲۲۸/۵۹۸، ردیف ۱۴، دفتر مصرف موقوفات.
- ۲- ش ۱۷۲، بخش ۹ مشهد، ردیف ۱۷ دفتر مصرف موقوفات.
- ۳- ش ۱۶۵، بخش ۲ مشهد، ردیف ۶ دفتر مصرف موقوفات.
- ۴- آثار الرضویه، ص ۱۷۷-۱۷۶.
- ۵- ش ط ۱۱۲ ردیف ۱۳، دفتر مصرف موقوفات.
- ۶- ش ۸۱، بخش ۲ مشهد، ردیف ۵، دفتر مصرف موقوفات.
- ۷- دست نقره‌ای مخصوص، غرفه ش ۱۳، موزه تاریخ مشهد، موزه‌های آستان قدس رضوی.
- ۸- همان.
- ۹- ساخت اصفهان، هدایی شاه‌سلطان حسین صفوی، موزه تاریخ مشهد.
- ۱۰- متعلق به سال ۱۳۰۷ ق؛ همان.
- ۱۱- واقف حاج علی کتاب علی؛ همان.
- ۱۲- همان.
- ۱۳- همان.

دست نقره‌ای مخصوص جمع‌آوری

نذورات روی ضریح

بست، بعد رفتیم به تحویلخانه برای ملاحظه بعضی جواهرات که سابقاً توی ضریح بوده و قبل از وقت آمدن ضریح را جاروب و تمیز کرده، جواهرات مزبور را به تحویلخانه برده بودند...»^۱.

میرزا قهرمان امیر لشکر نیز به قرق حرم و زیارت و اقامه نماز ناصرالدین شاه در داخل ضریح اشاره می‌کند.^۲

یکی دیگر از میهمانانی که در عهد قاجاریه و دوران فرمانروایی رکن‌الدوله در مراسم غبارروبی شرکت داشته، حاج سیاح است که به همراه رکن‌الدوله وارد ضریح شده و به نحوه پاکسازی و نظیف ضریح و جمع‌آوری نذورات اشاره می‌کند و می‌نویسد که نذورات را در ظرفی ریخته و مهر نموده‌اند و در خاتمه مراسم، غبار متبرک به حضار اهدا شده است.^۳

برگزاری مراسم غبارروبی با تشریفات همراه بوده و در گذشته حتی مناصب خاص از قبیل کلیددار ضریح و خادم و ناظر و فراش ضریح وجود داشته که علاوه بر وظایف محوله در

تشریفات غبارروبی

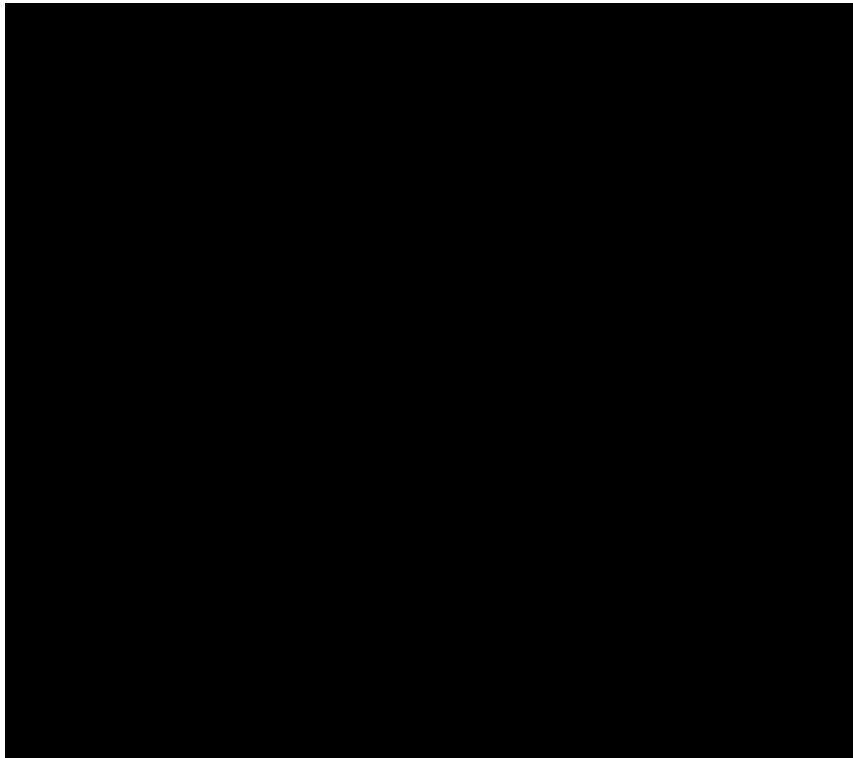
حضور مسئولان و میهمانان در مراسم غبارروبی از دوره قاجار به بعد مرسوم بوده است و علاوه بر رؤسای ادارات و مسئولان آستانه، از علمای وقت و صاحب‌منصبان کشوری و لشکری و گاه میهمانان خارجی برای شرکت در مراسم دعوت می‌شده است که نام آنها در منابع تاریخی و سفرنامه‌ها ذکر شده است؛ چنان‌که در سفرنامه ناصرالدین شاه به خراسان آمده است:

«... بعد به حرم رفتیم زیارت کرده، چند نفر از علماء در آنجا به حضور رسیدند که از جمله آنها شیخ محمد تقی بجنوردی بود، حاجی میرزا سید جعفر مجتهد، و کلیددار درب ضریح مطهر را با کلید نقره باز کرد. دو در داشت. یکی در تنگی بود. از آن در داخل ضریح مطهر شده، صندوق قبر مقدس منور را با کمال شوق و حضور بوسیده، حالت خوشی و وجد زیادی دست داد. زمین مقبره مطهر از بلور است. خلاصه با حالتی بسیار خوش از آنجا بیرون آمده ایستادیم، در را

۱- ناصرالدین شاه، سفرنامه خراسان، تهران، انتشارات بابک، ۱۳۶۱ش، ص ۱۹۴.

۲- میرزا قهرمان امیر لشکر، روزنامه سفر خراسان. به کوشش ایرج افشار و... تهران، نشر اساطیر، ۱۳۷۴ش، ص ۱۷۵.

۳- حاج سیاح، خاطرات، به کوشش حمید سیاح، تصحیح سیف الله گلکار، انتشارات ابن سینا، ۱۳۶۱ش، ص ۳۰۶.

مراسم غبارروبی حضور می‌یافتند.^۱

برای گشودن در ضریح ابتدا جعبه نقره‌ای نفیس حاوی کلید^۲ (با ۱/۶۷۵ کیلوگرم وزن و ساخته شده از طلا و نقره که روی جعبه با عبارت السلطان ابوالحسن علی بن موسی الرضا علیه السلام و یک بیت شعر مزین است^۳ و شامل دو کلید به وزن ۲۷۵ گرم)^۴ توسط رئیس تشریفات یا رئیس خزانه از محفظه مخصوص به دارالحفاظ انتقال یافته و رئیس اداره بازرسی آن را برداشته و به وسیله خادم به کلیددار و یا نایب التولیه داده می‌شود تا در ضریح گشوده شود.^۵

۱ - کاویانیان، شمس الشموس، ص ۴۵؛ ناصرالدین شاه، سفرنامه خراسان، ص ۱۹۴.

۲ - همان، ص ۴۷؛ نامه آستان قدس، ش ۲ و ۳، ۱۳۴۴ش، ص ۲۶۷؛ مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۳۰۹.

۳ - مضمون شعری که بر روی جعبه مرقم است: «در این خزینه که جزو ضریح ابوالحسن است / کلید مرقد سلطان دین ابوالحسن است».

۴ - نامه آستان قدس، ش ۲ و ۳، ۱۳۴۴ش، ص ۲۶۶؛ تاریخچه و آیین‌نامه مراسم غبارروبی، ص ۳.

۵ - مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۳۰۹؛ ناصرالدین شاه، سفرنامه خراسان، ص ۱۹۴؛ شمس الشموس، ص ۴۷؛ مبشری، تاریخ مشهد، ص ۳۸۲.

آستان قدس
اداره

مؤلف شمس الشموس می نویسد: «... در حال حاضر دکتر سید حسن شهیدی پزشک معروف متخصص قلب، فرزند مرحوم میرزا محمود مشیر آستانه... فراش ضریح مطهر و آقای حاج میرزا ابراهیم فرزند مرحوم آیه الله حاج شیخ مرتضی آشتیانی خادم ضریح مطهر می باشند»^۱.

دوره تربیت بستگان
عقب نامه دوره ۱۳۳۳ - ۱۳۳۴ برگزار شد در گمین با حضور کیهانی نوری علی
در صورت دفعه صبح ظهر که در دوره فرزند و سره بستگان در این فرزند است
این دوره حاجی را جهت تربیت صرفاً تا آنکه به دوره درس است شهرت می یابد
و به مدت هفتاد و یک روز در این دوره و در هفتاد و یک روز در این دوره
یک نفر در صورت عبور به این دوره در سال گذشته
بزرگان و اهل زمانه در دوره بستگان می یابند

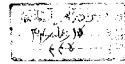
غبارروبی در دوره پهلوی

در دوره پهلوی مراسم غبارروبی همچون گذشته برگزار شده و بر تشریفات آن افزوده شد. در چگونگی برگزاری این مراسم احتشام کاویانیان و دیگر نویسندگان این دوران می نویسند که مراسم مطابق دستورالعمل و تحت نظارت اداره تشریفات برگزار می شد^۲ و برای انجام مراسم ابتدا از طرف نیابت تولیت آستان قدس^۳ از علمای برجسته و معارف شهر و استانداران و مقامات کشوری و لشکری و مسئولان آستان قدس دعوت به عمل می آمد^۴.

دوره ۱۳۴۱/۳۴ - روزگاری که می بینیم هرگز در دوره در کشور در دوره در کشور در دوره در کشور
عین در این دوره در کشور در دوره در کشور در دوره در کشور در دوره در کشور

آستان قدس
اداره

مقام نیابت تولیت
جناب آقای سید حسن شهیدی
در روزهای ۱۳۳۳ - ۱۳۳۴ برگزار شد در گمین با حضور کیهانی نوری علی
در صورت دفعه صبح ظهر که در دوره فرزند و سره بستگان در این فرزند است
این دوره حاجی را جهت تربیت صرفاً تا آنکه به دوره درس است شهرت می یابد
و به مدت هفتاد و یک روز در این دوره و در هفتاد و یک روز در این دوره
یک نفر در صورت عبور به این دوره در سال گذشته
بزرگان و اهل زمانه در دوره بستگان می یابند

- ۱ - شمس الشموس، ص ۴۵ و ۴۶.
- ۲ - کاویانیان، شمس الشموس، ص ۴۷-۴۵؛ مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۲۲۴.
- ۳ - نامه آستان قدس، ش ۱۱، ۱۳۴۱ش، ص ۹۴. مراسم غبارروبی به مناسبت عید نوروز با حضور آیات عظام حاج میرزا احمد خراسانی و حاج میرزا حسین فقیه سیزواری و شیخ احمد شاهرودی.
- ۴ - روزنامه خراسان، ۱۶ دی ۱۳۳۲ش؛ سند ش ۵۳۷۷

سپس با حضور نیابت تولیت وقت و مهمانان و رؤسای خدمه و رئیس تشریفات و مسئول بازرسی و خدام قدیمی تشریفات مخصوص غبارروبی و نظیف و تطهیر و تعطیر حرم آغاز می‌شد. برای انجام مراسم قبلاً حرم قرق شده، همه درها بجز یک در برای تشریف مدعوان بسته می‌شد.^۱ حاضران داخل بقعه رضوی شده، با احترام در ضلع غربی متصل به ضریح می‌ایستادند^۲ و در حالی که صدای تلاوت قرآن مجید با صوت خوش صدرالحفاظ در فضا می‌پیچید^۳، ابتدا نذورات و محتویات بالای ضریح گردآوری شده^۴ و سپس جعبه نقره‌های محتوی کلید در ضریح با احترام حمل شده و توسط رئیس خزانه به کلیددار آستانه تحویل شده و در ضریح با تشریفات گشوده می‌شد و سپس محتویات داخل ضریح شامل مسکوکات نقره و طلا و جواهرات زینتی و وجوه نقد و عریضه‌ها به خارج منتقل می‌شد و بر روی سفره‌های سفید مخصوص که در کنار ضریح پهن شده بود قرار می‌گرفت^۵. پس از تخلیه کامل، و کار تفکیک نذورات و لاک و مهر شدن کیسه‌های مخصوص حاوی نذورات، هم‌زمان داخل ضریح غبارروبی و شست و شو شده، با عطر و گلاب معطر می‌گردید و سپس با همان تشریفات در ضریح بسته شده، کلید در جعبه مخصوص نهاده می‌شد و محتویات داخل و فوق ضریح صورتجلسه شده^۶، پس از شست‌وشوی قسمت خارج ضریح، تشریفات غبارروبی پایان

می‌یافت.

در پایان مراسم، بخشی از غبار متبرک به میهمانان تقدیم می‌گردید و درهای حرم بر روی زائران منتظر و مشتاق باز می‌شد^۷. در روزهای بعد، نذورات و وجوه مهر و موم شده در کیسه‌ها در خزانه حرم مطهر زیر نظر کمیسیونی خاص مفتوح^۸ و پس از تفکیک مجدد، وجوه نقد به

→ دعوت برای غبارروبی سال ۱۳۳۴ش؛ نامه آستان قدس، ش ۱۱، نوروز ۱۳۴۱، ص ۹۴؛ نامه آستان قدس، ش دوم، دی ماه ۱۳۳۹ش، ص ۵۹؛ سند ش ۲۷۲۷۱ و ۲۷۱۲۶.

۱- مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۲۲۴؛ عطاردی، تاریخ آستان قدس، ج ۱، ص ۳۲۴؛ احمد تدین، ارمغان طوس، ص ۲۴۱؛ خجسته مبشری، تاریخ مشهد، ص ۲۱۸.

۲- کاویانیان، شمس الشموس، ص ۴۶.

۳- خجسته مبشری، تاریخ مشهد، ص ۲۸۱.

۴- سند ش ۵۴۰۶، صورتمجلس نذورات فوق ضریح، بهمن ۱۳۳۵ش.

۵- مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۲۲۴؛ خجسته مبشری، تاریخ مشهد، ص ۲۸۳-۲۸۱؛ کاویانیان، شمس الشموس، ص ۴۸؛ راهنمای خراسان، ص ۱۱۷.

۶- همان؛ عباس فیض، بدر فروزان، ص ۲۹۷.

۷- همان؛ احمد تدین، ارمغان طوس، ص ۲۴۱؛ خجسته مبشری، تاریخ مشهد، ص ۲۸۳؛ مؤتمن، تاریخ آستان قدس، ص ۲۲۵.

۸- سند ش ۵۳۷۷/۸ به مضمون معرفی آقای معاون حاجبی برای تشریف در کمیسیون شمارش نذورات

←

حساب آستانه واریز شده، نذورات پس از ثبت در دفاتر مخصوص به خزانه آستانه انتقال می‌یافت.^۱

اسناد و صورتجلسه‌های^۲ مربوط به هزینه‌های مراسم غبارروبی^۳ و نمونه‌هایی از دعوتنامه‌های مراسم^۴ و سندهای هزینه شست‌وشوی پیراهنهای سفید مخصوص غبارروبی و سفره‌های مراسم^۵ و مکاتبات مختلف در خصوص تهیه وسایل پذیرایی و ناهار اعضای شرکت‌کننده و دیگر اخبار و اسناد، اهمیت و تشریفات غبارروبی را در این دوران نشان می‌دهد.^۶

کیفیت برگزاری مراسم غبارروبی

اکنون نیز مراسم غبارروبی همچون گذشته با شکوه و با تشریفات خاص برگزار می‌شود و مسئولیت اجرای آن بر عهده معاونت اماکن متبرکه و تشریفات آستان قدس است.^۷

برای برگزاری مراسم ابتدا از طرف اداره انتظامات بیوتات متبرکه، وقت مناسب به اطلاع معاونت اماکن متبرکه و تشریفات آستان قدس و سایر مسئولان مربوط می‌رسد و پس از اعلام زمان غبارروبی و انجام تمهیدات لازم، موضوع برگزاری مراسم به کلیه مقامات و عوامل اجرایی ذی ربط ابلاغ می‌گردد و دعوتنامه رسمی برای مدعوین ارسال می‌شود. در زمان مناسب و مطابق هماهنگی‌های به عمل آمده مسیر عبور اعضای شرکت‌کننده در مراسم و میهمانان خاص

و مدعوین و رواقهای متصل به حرم رضوی قرق شده، گلهای بالای ضریح و احیاناً روپوش ضریح مطهر تعویض می‌شود و سرانجام پس از آمادگی‌های لازم در مطلای پیش روی روضه منوره بسته شده، با حضور منظم خدام و مدعوین در اطراف رواق دارالحفاظ مراسم با تشریفات خاص آغاز می‌شود.^۸ ناظم کشیک

→ از طرف رئیس اداره اموال و ناظر امور مالی آستان قدس در مورخ ۱۳۴۴/۹/۲۰.

۱- کاویانیان، شمس‌الشمس، ص ۵۲؛ فیض عباس، بدر فروزان، ص ۲۹۷؛ نامه آستان قدس، ش ۲ و ۳، دوره چهارم، ۱۳۴۴ش، ص ۲۷۰.

۲- سندی ش ۲۸۸۰، آلبوم حاوی صورتجلسات غبارروبی از اسفند ۱۳۴۴ تا تیرماه ۱۳۷۵ش.

۳- سند ش ۶۳۰۷، اسناد پذیرایی کمیسیون غبارروبی در ۱۳۳۴ش.

۴- سند ش ۵۳۷۷، دعوت نامه برای شرکت در مراسم غبارروبی سال ۱۳۳۴ش، و سند ش ۵۳۵۲/۱۳ مربوط به سال ۱۳۴۴ش.

۵- سندی ش ۶۵۶۵ سال ۱۳۵۰ ش و سند ۷۷۱۳ و ۵۳۵۲/۷ سال ۱۳۳۴ش و سند ش ۴۸۴۱، ۱۳۴۹ش.

۶- سند ش ۴۷۳۱، نامه اداری موضوع نظیف حرم در نوروز ۱۳۰۷ش، و سند ش ۵۳۵۲/۱۷ هزینه پذیرایی سال ۱۳۳۴ش از محل ماده ۵۴.

۷- تاریخچه و آیین‌نامه مراسم غبارروبی، معاونت اماکن متبرکه و تشریفات آستان قدس رضوی، ۱۳۸۲ش.

۸- همان؛ مجله حرم، ش ۵۰-۴۹، ص ۵۷-۵۶؛ عطاردی، تاریخ آستان قدس، ج ۱، ص ۳۴۵.

جعبه نقره‌ای نفیس محتوی کلید در پیش روی مبارک را که با یک شمعدان و شمع در داخل سینی قرار دارد از اداره خدمه به دارالحفاظ منتقل نموده، سپس توسط سرکشیک در آن باز می‌شود و کلید تقدیم تولیت عظمی می‌گردد. هم‌زمان با ذکر صلوات بر محمد و آل محمد در باز شده، پس از ادای احترام به ساحت مقدس حضرت ثامن الحجج (علیه السلام) غبارروبی آغاز می‌شود و هم‌زمان با انتقال نذورات به خارج ضریح، قاریان برجسته قرآن به تلاوت آیات کلام الله مجید می‌پردازند و به طور مستمر پنج نفر از خدمه منتخب کشیک روز به انتخاب ریاست خدمه، به انتقال نذورات به داخل ساکها و کیسه‌های برزنتی می‌پردازند. سپس با حضور رئیس و معاون نذورات کل و دو نفر بازرس و رئیس و معاون اداره خزانهداری کل سر ساکها پلمپ شده، طبق صورتمجلس تحویل خزانهداری می‌شود.^۱ قرآن رحلی و دو گلدان نقره‌ای روی سنگ مرقد برداشته شده، برای تیمن و تبرک و عرض ادب و ارادت در اختیار مدعوان قرار می‌گیرد و سپس روپوش روی آن جمع‌آوری شده و سنگ مضجع شریف با گلاب ناب مخصوص شست‌وشو داده می‌شود و در این هنگام قرائت قرآن خاتمه یافته، مداحان برجسته به ذکر فضائل و مناقب آن حضرت می‌پردازند.

در پایان، با همان تشریفات در ضریح مطهر بسته می‌شود و از مدعوان در رواق دارالزهد پذیرایی به عمل آمده، به آنان غبار خاص

مضجع شریف اهدا می‌گردد و سرانجام درهای حرم مطهر باز می‌شود و سیل جمعیت، در مدت چند ثانیه مضجع شریف را همچون نگینی در بر می‌گیرند.^۲

علاوه بر غبارروبی ضریح، چون اشیاء و لوازمی توسط زائران و مجاوران بر بالای ضریح انداخته می‌شود، کار نظیف بالای ضریح مطابق مقررات و به ضرورت، همه روزه صبحها و در تمام سال انجام می‌شود. بر اساس آیین‌نامه خدمت، انجام کار یاد شده بر عهده سرکشیک یا معاون اوست که همه روزه صبحها اشیای یاد شده به وسیله دو شاخه نقره‌ای جمع‌آوری شده و به همراه وسایل ریخته شده در بیرون درون کیسه‌های مخصوص ضبط می‌شود و با همراهی نماینده خزانهداری و بخش نذورات به دفتر نذورات منتقل می‌شود تا پس از تفکیک اشیای با نام در روز بعد به صاحبانش برگردانده شود و دیگر اشیاء به خزانة تحویل گردد.^۳

علاوه بر غبارروبی ضریح مطهر که طبق مراسم و با تشریفات انجام می‌شود، در صندوق نذورات بقعه شیخ بهایی نیز طبق مقررات

۱ - همان؛ مجله حرم، همان صفحات؛ مجله زائر، ش ۴۶-۴۵، ص ۵.

۲ - تاریخچه و آیین‌نامه مراسم غبارروبی، معاونت اماکن متبرکه و تشریفات آستان قدس رضوی، ۱۳۸۲ ش.

۳ - تحقیقات میدانی نگارنده.

مفتوح گردیده و نذورات آن گردآوری می‌شود و طی صورتجلسه به آستان قدس تحویل می‌گردد.^۱

منابع و مأخذ

- ۱- ابن بطوطه، سفرونامه، ترجمه محمد علی موحد، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۱، ج ۱.
- ۲- اداره کل روابط عمومی آستان قدس رضوی، مجله حرم، ش ۴۹ و ۵۰ و ۵۶ و ۵۷.
- ۳- تدین، احمد، ارمغان طوس، مشهد، ۱۳۵۰، چاپ اول، بی‌نا.
- ۴- خجسته مبشری، محمد حسین، تاریخ مشهد، مشهد، ۱۳۵۳، چاپخانه خراسان.
- ۵- حاج سیاح. خاطرات، به کوشش حمید سیاح، تصحیح سیف الله گلکار، انتشارات ابن سینا، ۱۳۶۱، چاپ اول.
- ۶- دائرة المعارف تشیع، نشر شهید محیی، تهران، ج ۱۰، ۱۳۸۳.
- ۷- دفتر کل موقوفات آستان قدس رضوی، دفتر مصرف موقوفات، ردیفهای ۵، ۶، ۱۳، ۱۴، ۱۷ و ۱۱۲.
- ۸- روزنامه خراسان، ۱۶ دی ماه ۱۳۳۲ش.
- ۹- سندهای ش ۵۳۷۷، ۲۷۲۷۱، ۲۷۱۲۶، ۲۷۱۲۶، ۵۴۰۶، ۵۳۷۷/۸، ۲۸۸۰، ۶۳۰۷، ۵۳۷۷ و...
- ۱۰- شریعتی علی، راهنمای خراسان، انتشارات الفبا، ۱۳۶۳، چاپ دوم.

- ۱۱- فیض، عباس، بدر فروزان و انجم فروزان، قم، ۱۳۲۴، بی‌نا.
- ۱۲- عطاردی، عزیرالله، تاریخ آستان قدس، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۱، چاپ اول.
- ۱۳- قصابیان، محمدرضا، مقاله ضریح مطهر امام رضا (علیه السلام) و پیشینه آن. فصلنامه مشکوة، ش ۷۳ و ۷۲ و ۶۸ و ۶۹.
- ۱۴- کاورانیان، احتشام. شمس الشموس، مشهد، ۱۳۵۴، اداره کل فرهنگ و هنر.
- ۱۵- مؤتمن، علی. تاریخ آستان قدس، مشهد ۱۳۴۸.
- ۱۶- موزه تاریخ مشهد، اداره موزه‌های آستان قدس رضوی، غرفه ش ۱۳. وسایل غبارروبی و تطهیر.
- ۱۷- میزا قهرمان امیرلشکر. روزنامه سفر خراسان، به کوشش ایرج افشار، نشر اساطیر، تهران، ۱۳۷۴.
- ۱۸- مؤسسه فرهنگی قدس، ماهنامه زائر، ش ۴۵ و ۴۶.
- ۱۹- معاونت اماکن متبرکه آستان قدس رضوی، تاریخچه و آیین‌نامه مراسم غبارروبی، ۱۳۸۲ش.
- ۲۰- ناصرالدین شاه قاجار، سفرونامه خراسان، تهران، انتشارات بابک، ۱۳۶۱.
- ۲۱- میرزا اسماعیل خان همدانی، آثار الرضویه، چاپ سنگی، ۱۳۵۱ق، مشهد، ش عمومی ۵۵۳۳۴.
- ۲۲- نامه آستان قدس، ش ۲ و ۳ و ۱۱، ۱۳۴۱.
- ۲۳- تحقیقات میدانی نگارنده.
- ۲۴- با تشکر از سرکار خانم کفیلی، رئیس اداره پژوهش و بررسی آثار (معاونت موزه‌ها) آستان قدس رضوی به خاطر همکاری در تهیه تصاویر از لوازم غبارروبی.

①

۱- سند ش ۵۳۷۷/۱۱، مکاتبه درباره تخلیه نذورات شیخ بهایی در ۱۳۳۴ش، اداره اسناد کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.